

Laman lapset?

Peruskoulussa erityisopetusta saaneiden oppilaiden osuuksien tarkastelua vuodesta 1987 vuoteen 2001

MARKKU JAHNUKAINEN

Oppivelvollisuuskoulutuksen kehityksestä

Koko ikäluokan oppivelvollisuuskoulutuksella yleisenä koulutuksellisena periaatteena on Suomessa jo pitkä traditio. Helposti unohdetaan kuitenkin, että yleisestä periaatteesta huolimatta vuosikymmenten aikana koulutukseen osallistuminen ei kuitenkaan käytännössä ole ollut kaikille yhtä helppoa tai itsestään selvää kuin kaikkein nuorimmalle sukupolvelle (ks. Kauppila, 2002). Jo yksin kotitaustaan, varallisuuteen, asuinpaikkaan jne. liittyvät taustatekijät muovasivat pitkään rinnakkaiskoulujärjestelmässä valikoitumista erilaisille koulutusreiteille. Samoin oppilaan vammaisuuteen, oppimisvaikeuksiin, älykkyyteen tai sopeutumisen pulmiin liittyvät seikat ovat vuosikymmenten aikana muovanneet käytännön mahdollisuuksia ottaa osaa periaatteessa kaikille suunnattuun koulutukseen: vapautuksia oppivelvollisuudesta sai alkuaikoina varsin pienistä syistä ja esimerkiksi vielä peruskoulun alkuvuosina tasokurssit loivat koulun sisäisinä järjestelyinä kavennuksia yhtäläiseen oppivelvollisuuteen.

Itse asiasta vasta 1990-luvun loppupuolella saavutettiin koulutusjärjestelmän tasolla tilanne, jossa likipitään koko ikäluokka on peruskoulujärjestelmässä: keskeinen rajapyykki on vuoden 1997 syksy, jolloin viimeisenä erityisryhmänä vaikeimmin kehitysvammaiset oppilaat (ns. EHA2-opetus eli harjaantumisopetus vaikeimmin vammaisille) siirtyivät hallinnollisesti sosiaali- ja terveyssektorilta opetustoimen alaisuuteen. Siirto vaikutti välittömästi myös opetuksen järjestämispaikkojen muuttumiseen (ns. fyysiseen integraatioon) lähemmäs yleisopetusta (Korhonen 1999; Jahnukainen & Korhonen 2003), joskin varmasti vielä pitkään osa EHA2-ryhmistä on sijoitettu-

na muualle kuin yleisopetuksen peruskoulun välittömään yhteyteen. Voitaneen kuitenkin todeta, että ainakin hallinnollisella ja koulujärjestelmätasolla on viime vuosikymmenen lopulla siirrytty hyvin lähelle ”kaikkien koulua”.

Erityisopetus peruskoulun sisäisenä säätelymekanismina

Vuosikymmenten mittaan siis sen joukon osuus, joka oppivelvollisista tosiasiallisesti osallistuu oppivelvollisuuskoulutukseen, on asteittain kasvanut lähelle sataa prosenttia. Käytännössä tämä tarkoittaa oppilasaineksen muuttumista sekä opimisedellytyksiltään että motivaatioltaan yhä heterogeenisemmäksi. Yleisen periaatteen toteuttaminen ”kaikkien koulusta” aiheuttaakin siis kasvavan pedagogisen eriyttämisen tarpeen. Kun mahdollisuudet rinnakkaiskoulujärjestelmän tai tasokurssien tapaisiin laajoihin ryhmäkohtaisiin opetussuunnitelmallisiin eriyttämisiin, saati oppivelvollisuudesta vapauttamisiin ovat kadonneet, jäljelle jäävät oppilaitoskohtaiset, opetusryhmäkohtaiset ja yksilölliset eriyttämisen keinot. Tässä työssä erityisopetuksella näyttää olevan keskeinen funktio.

Joel Kivirauma on useassa yhteydessä kuvannut erityisopetuksen järjestelmän määrällistä kehitystä aina oppivelvollisuuskoulun alkuajoista 2000-luvun taitteeseen (esim. Kivirauma 1989 & 2001). Aina 1950-luvulle saakka erityisopetus oli määrällisesti hyvin vähäistä (alle 3 000 oppilasta) ja muodostui lähinnä erillisistä erityiskouluista ja -luokista. Tämän jälkeen osa-aikaisen erityisopetuksen toimintamallin myötä kokonaisoppilasmäärä alkoi hiljalleen lisääntyä, mutta keskeisin

käänne tapahtui vasta 1970-luvulla peruskoulujärjestelmään siirtymisen myötä, jolloin oppilasmäärä kasvoi räjähdysmäisesti aluksi yli 40 000 oppilaaseen ja 1980-luvun alkuun mennessä lähes 90 000 oppilaaseen (Kivirauma 2001). Erityisopetuksen kasvu jatkui aina 1980-luvun loppupuolelle, jolloin lukuvuoden 1987–88 tilastoinnin mukaan kaikkiaan 96 822 oppilasta eli 16,9 prosenttia peruskoulun oppilaista sai jonkinlaista erityisopetusta (Tilastokeskus 1989).

1970- ja 1980-luvulla juuri osa-aikaisesta erityisopetuksesta, joka on suunnattu lievemmistä ja tilapäisemmistä oppimisen ja sopeutumisen ongelmista kärsiville, tuli pysyvästi vallitsevin erityisen tuen muoto. Erityisopetukseen virallista siirtoa (lakitekstin mukaan erityisopetukseen ottamista tai siirtämistä) vaativan luokkamuotoisen erityisopetuksen määrät ovat kasvaneet huomattavasti maltillisemmin. Kivirauman (2001) käyttämää kielikuvaa hyödyntäen voidaan todeta, että juuri osa-aikaisen erityisopetuksen turvin on koko ikäluokan oppivelvollisuuskoulussa pyritty takaamaan ”koulukoneen häiriötön toiminta”. Erityisopetuksella onkin sekä kuntouttava että kontrolloiva funktio siten, että toisaalta pyritään edistämään ja tukemaan niiden oppilaiden opiskelua, joilla on oppimiseen liittyviä vaikeuksia, mutta toisaalta merkittäväksi muodostuu myös se tuki, jota opettaja ja muu opetusryhmä saavat osa-aikaiselta erityisopetukselta esimerkiksi häiritsevästi käyttäytyvien oppilaiden opetuksen osalta. Tärkeää on kuitenkin huomata, että erityisopetus on määritelty nimenomaan oppilaan oikeudeksi saada erityisopetusta (Perusopetuslaki 628/1998), siten mahdollinen erityisopetuksen tarjonnan puute on oppilaan oikeusturvakysymys.

Erityisopetuksen tilastoinnista

Tilastokeskus kerää vuosittain kaikista kouluista oppilasmäärät valtionosuuden laskemista varten. Erityisopetuksella on tässä erityinen asema, sillä erityisopetukseen otettujen ja siirrettyjen oppilaiden osalta valtionosuuteen tulee korotus. Edelleen vaikeavammaisten ja pidennetyn 11-vuotisen erityisopetuksen piirissä olevat oppilaat ovat oikeutettuja valtionosuuden lisäkorotukseen. Vuosittaisen tilastoinnin perusfunktio on siten rahoituksen jakaminen. Tällöin perustiedonkeruuseen kuuluu ainoastaan edellä mainittuihin ryhmiin

kuuluvien opiskelijoiden määrän keruu. Esimerkiksi suurin erityisen tuen muoto eli osa-aikainen erityisopetus ei kuulu tämän tiedonkeruun piiriin, koska sen perusteella ei lasketa valtionosuutta. Siten erityisopetuksen tilanteen hahmottamisen kannalta pelkkä perustiedonkeruu on syvästi puutteellinen.

Vuoden 1987 tilastoinnin jälkeen ehti kulua yli 10 vuotta, ennen kuin opetusministeriö rahoitti Tilastokeskuksen tekemään laajemman tilastoinnin syksyn 1998 valtionosuuden keräämisen yhteydessä. Vuonna 1994 opetushallitus keräsi itse Erityisopetuksen tila -nimisen arvioinnin yhteydessä vastaavan aineiston lääninhallitusten avustuksella (Virtanen & Ratilainen 1996). Uusin julkaistu tilastointi on syksyltä 2001 (ennakkotieto vuoden 2002 tilastoinnista on kuitenkin julkaistu tiedotteena kesäkuussa 2003). Siten käytössä ovat Tilastokeskuksen suorittamat vuosien 1987, 1998 ja 2001 tilastot sekä vuoden 1994 opetushallituksen tilastointi. Vuoden 2001 tilastointia muutettiin sisällöllisesti opetushallituksen Erityisopetuksen tilastointi -työryhmän esitysten pohjalta vastaamaan tammikuussa 1999 voimaan tulleen uuden Perusopetuslain muutoksia sekä kuvaamaan tarkemmin kentällä toteutettavan erityisopetuksen monimuotoisuutta. Vuoden 2001 tilastoinnissa kysyttiin ensimmäistä kertaa erikseen mm. dysfaattisten ja autististen lasten erityisopetuksesta, sillä näiden diagnoosien mukainen opetus oli aiemmin järjestetty muiden erityisopetusmuotojen sisällä. Lisäksi täysin uusia tarkennuksia olivat erityisopetukseen siirrettyjen oppilaiden opetuksen sisältöjen mukauttamisen laajuuden määrittely (kaikki yleisopetuksen mukaisesti, osa mukautettu, kaikki mukautettu) sekä osallistuminen yleisopetuksen ryhmän opetukseen eli ns. yksilöintegraation osuus (kokonaan integroitu, osittain integroitu, kokonaan erityisluokalla). Tarkkaa tilastointia mutkistaa kuitenkin erityisopetuksen hallinnossa ja opetussuunnitelmissa käynnissä olevat muutokset: erillisistä erityisopetuksen opetussuunnitelmista on luovuttu ja kaikki muutokset yleisopetuksen suunnitelmista määritellään kunkin oppilaan henkilökohtaisessa opetuksen järjestämisestä koskevassa suunnitelmassa (HOJKS). Kuitenkin kunnissa ja oppilaitoksissa elävät vanhat erityisopetuksen järjestämismuotoon liittyvät termit kuten ESY (erityisopetus sopeutumattomille yleisopetuksen mukaan), EMU (mukautettu erityisopetus), EDY (dysfaattisten erityisopetus yleisopetuksen mu-

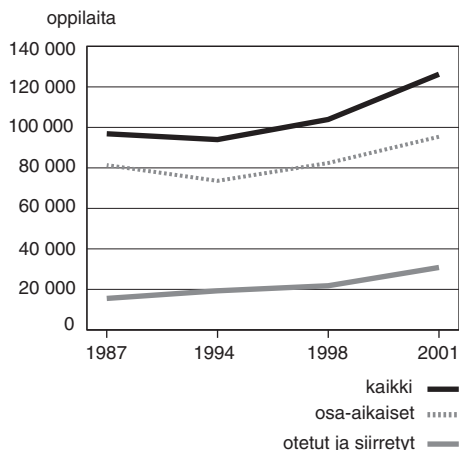
kaan), joten näitä virallisesti vanhentuneita termejä on kuitenkin käytettävä myös tilastoinnissa uusien rinnalla väärinkäsitysten välttämiseksi riittävän siirtymäajan.

Seuraavassa tarkasteltavien vuosien 1987, 1994, 1998 ja 2001 tilastoinnit on yksityiskohdissaan suoritettu hiukan eri tavoin. Teknisesti suurin muutos on se, että vuodesta 1998 alkaen tilastointi on kerätty Internet-pohjaisesti. Tämä on mahdollistanut myös sen, että syöttöön on voitu asentaa tarkistimia, joiden avulla ns. kaksoistilastointia ei edes vahingossa pääse tapahtumaan. Tilastointi on siis teknisesti tarkentunut. Erityisopetuksen kohderyhmien lisääntyminen on lisännyt hiukan eri vaihtoehtojen määrää. Tämä ei siis vaikuta erityisopetuksen kokonaismäärien tulkitintaan, mutta jonkin alaryhmän osalta pieneneminen vuodesta 2001 alkaen voisi olla luokituksen muuttumisesta johtuvaa. Tämä voi vaikuttaa lähinnä harjaantumisopetuksen (EHA1 ja EHA2), mukautetun (EMU) ja vammautuneiden erityisopetuksen (EVY, neurologiset vammat) osuuksiin. Tässä artikkelissa tarkemmin käsiteltävän sopeutumisvaikeuksista kärsivien erityisopetuksen osalta tehdyillä muutoksilla ei ole laajamittaisempaa merkitystä.

Erityisopetuksen osuuden muutokset vuodesta 1987 vuoteen 2001

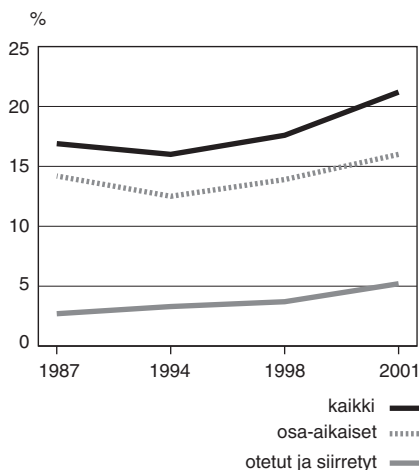
Erityisopetuksen kokonaisvolyymi vuodesta 1987 vuoteen 2001 on kasvanut noin 30 000 oppilaalla; samaan aikaan peruskoulun oppilasmäärä on kasvanut reilulla 22 000 oppilaalla. Peruskoulussa opiskeli 572 911 oppilasta vuonna 1987 ja 595 727 oppilasta vuonna 2001. Määrällisesti erityisopetuksen kokonaisvolyymi on noussut alle 100 000 oppilaasta reiluun 120 000 oppilaaseen (kuvio 1) ja vastaavasti prosentuaalisesti on ylitetty 20 prosentin rajapyykki (kuvio 2): nykyään siis enemmän kuin yksi viidestä peruskoululaisesta on mukana erityisopetuksessa. Kasvua on tapahtunut sekä osa-aikaisen että luokkamuotoisen erityisopetuksen osalta, joskin osa-aikaisen erityisopetuksen osalta kasvutrendi notkahti lamavuosien aikaan. Kokoaikaisen erityisopetuksen (erityisopetukseen otetut ja siirretyt) osalta sen sijaan kasvu ei pysähtynyt lama-vuosinakaan, vaan on jatkanut tasaisesti: vuoden 1987 3,1 prosentista vuoden 2001 5,2 prosenttiin (kuvio 2).

Kuvio 1. Erityisopetuksen oppilasmäärän kehitys vuodesta 1987 vuoteen 2001

Lähteet: Virtanen & Ratilainen 1996; Tilastokeskus 1989 & 1999 & 2002

Kuvio 2. Erityisopetusta saaneiden osuus kaikista peruskoulun oppilaista vuodesta 1987 vuoteen 2001, %

Lähteet: Virtanen & Ratilainen 1996; Tilastokeskus 1989 & 1999 & 2002

Sopeutumisvaikeuksista kärsivien oppilaiden erityisopetuksen määrien tarkastelu

Sopeutumis- tai käyttäytymishäiriöisiksi kutsuttu oppilasjoukko on monella tapaa erityislaatuinen koulun näkökulmasta. Määritelmään kuuluu se, että oppilas on periaatteessa oppimis- ja lahjakkuustasoltaan vähintään normaalitasoinen – joskus hyvinkin lahjakas –, kuitenkin hänellä on

Taulukko 1. Sopeutumattomien erityisopetuksen kokonaismäärät vuodesta 1987 vuoteen 2001, osuudet peruskoulun oppilasmäärästä sekä poikaoppilaiden osuus ja vuosien 1998 ja 2001 tilastointien muutosprosentit eri osa-alueittain

	1987	1994	1998	2001	Muutos-% 1998–2001
Sopeutumattomien kokonaismäärä	11 951	4 426	4 536	8 097	+78,5
peruskoulun oppilaista, %	2,1	0,8	0,77	1,35	+75,3
poikia, %	–	–	86,0	82,0	-4,9
osuus kaikesta erityisopetuksesta, %	12,3	4,8	4,4	6,4	+45,5
Erityisopetukseen otetut ja siirretyt	4 315	3 099	3 069	3 933	+28,2
peruskoulun oppilaista, %	0,75	0,56	0,52	0,66	+26,9
poikia, %	82,0	–	86,1	83,3	-3,4
osuus kaikista erityisopetussiirroista, %	27,7	16,0	14,3	12,6	-13,5
Osa-aikainen erityisopetus	7 636	1 327	1 467	4 164	+183,8
peruskoulun oppilaista, %	1,3	0,24	0,25	0,69	+176,0
poikia, %	–	–	81,0	80,9	-0,1
osuus kaikesta osa-aikaisesta erityisopetuksesta, %	9,4	1,8	1,8	4,4	+144,4

Lähteet: Ihatsu & Ruoho 2001; Ruoho & al. 2001; Tilastokeskus 1989 & 1999 & 2002; Virtanen & Ratilainen 1996

käyttäytymiseen, keskittymiseen ja motivaatioon liittyviä vaikeuksia, jotka voivat johtaa erityisen tuen tarpeeseen. Kansanomaisesti voidaan sanoa, että tämä oppilasjoukko on se, joka eniten tuottaa opettajille ”harmaita hiuksia”, vaikkakin esimerkiksi Sakari Mobergin (1979) jo klassisessa tutkimuksessa erityisoppilaisiin liittyvistä leimoista havaittiin, että tähän kohdejoukkoon liitettiin myös positiivisia stereotyyppisiä ominaisuuksia, kuten ”älykäs” ja ”nopea”. Opettajien integraatioasenteita tutkittaessa Moberg (1998) on havainnut toistuvasti, että tämä joukko kuuluu opettajien mielestä vaikeimmin integroitaviin ryhmiin. Opettajat ovat myös eniten olleet huolissaan juuri sopeutumisongelmaisten jäämisestä erityisen tuen ulkopuolelle (Karppanen & Stranius 1998).

Suomessa koulumaailmassa ei ole yleisesti käytössä varsinaisia diagnostisia kriteerejä sopeutumis- ja käyttäytymisongelmien määrittelyyn (Ruoho & al. 2001). Vaikeimmat tapaukset toki ohjataan tarvittaessa aina lasten- ja nuortenpsykiatriseen konsultaatioon asti. Tämä on kuitenkin varsin pieni osa niistä oppilaista, jotka koulussa ohjautuvat erityisopetukseen sopeutumisongelmien vuoksi. Tyypillistä kyseiselle erityisopetuksen kohderyhmälle onkin se, että määrittely vaihtelee kontekstitekijöiden mukaan: kulttuuriset, historialliset, sosiaalipoliittiset ja myös määrittelijöiden ihmiskuvaan liittyvät tekijät vaikuttavat tulkinta- ja rajaamisprosessiin (Ruoho & al. 2001). Karkeasti ottaen voidaan sanoa, että sa-

malla tavalla käyttäytyvä oppilas voidaan toisessa koulussa katsoa erityisen tuen tarpeessa olevaksi ja toisessa taas ei, riippuen kyseisen koulun ja opettajan toleranssista ja yleisestä suhtautumisesta poikkeavaan käyttäytymiseen ja erilaisiin opiskelijoihin. Tämä pätee erityisesti lievästi ongelmaisten oppilaiden suhteen. Vaikeimpien ja monimutkaisempien tapausten osalta päätöksenteko on yhtenäisempää, joskin tällöinkin erityisesti resurssitekijät saattavat vaikuttaa päätöksentekoon. Jos kaikki erityisluokkapaidat ovat jo täynnä, erityisopetusta tarvitseva oppilas joutuu jäämään erityisluokkajonoon, pahimmillaan jopa ilman minikäänlaista erityistä tukea. Toisaalta taas koulussa, jossa erityisluokalla on oppilasvajetta, saattaa lievemmin perustein päästä erityisopetuksesta osalliseksi. Edellä mainitusta seuraa oppilasjoukon huomattava heterogeenisuus, vaikka yleisesti kuvitellaan näihin valikoidun oppilasjoukon olevan varsin yhtenäinen profiililtaan. Yhteistä tämän osa-alueen erityisopetukselle on kuitenkin se, että oppilaat ovat yleensä poikia (esim. Ihatsu & al. 1996; Kivirauma 1989; Kuusela & al. 1996; Kuorelahti 2000; Seppovaara 1998), joskin poikien osuus on tuoreimpien tilastojen valossa lievästi laskussa kautta linjan (taulukko 1).

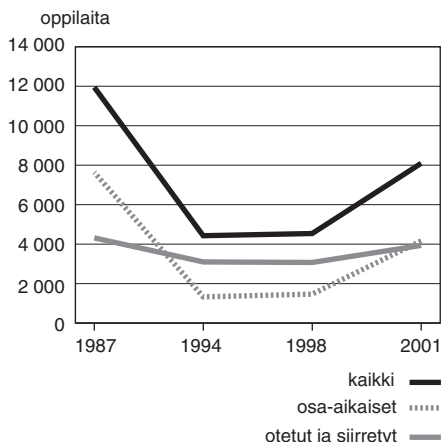
Tarkasteltaessa sopeutumisvaikeuksissa olleiden oppilaiden määriä erityisopetuksen tilastointien perusteella vuodesta 1987 vuoteen 2001 on helppo havaita yleisiä tarkasteluja (kuviot 1 ja 2) suuremmat poikkeamat oppilasmäärien muutoksissa.

Näyttää siis siltä, että juuri tämän kohdejoukon osalta lamavuodet aiheuttivat huomattavaa oppilasmäärien vähenemistä (kuviot 3 ja 4). Kuten erityisopetuksen kokonaismäärienkin osalta myös sopeutumisvaikeuksien osalta kokoaikainen (erityisopetukseen otetut ja siirretyt) erityisopetus sen sijaan on pitänyt pintansa ja myös kasvattanut osuuttaan kautta linjan. Resursseja on siis niukentuneidenkin resurssien aikana riittänyt kaikkein vaikeimpien oppilaiden opetuksen erityisjärjestelyihin.

Taulukossa 1 tarkastellaan sopeutumattomien erityisopetuksen osuuksia kaikesta erityisopetuksesta sekä osuuksia erityisluokkamuotoisesta (erityisopetukseen otetut ja siirretyt) ja osa-aikaisesta erityisopetuksesta. Vaikka sopeutumattomien osuus (6,4 %) kaikesta erityisopetuksesta on jälleen laman jälkeen noususuhdanteessa, on sillä pitkä matka lamaa edeltäneeseen tilanteeseen (12,3 %). Mielenkiintoista onkin se, että kokoaikaisen erityisopetuksen osalta sopeutumattomien osuus on edelleen pienentynyt: lähtötaso oli vuonna 1987 reilu neljännes ja ensimmäisen pudotuksen kautta vuonna 1994 (16,0 %) on edelleen laskeuduttu vuoden 2001 tilanteessa 12,6 prosenttiin. Toisin sanoen erityisopetuksen muut osa-alueet ovat yhdessä kasvaneet voimakkaammin juuri kokoaikaisen erityisopetuksen osalta. Yksi tekijä tällä alueella on ns. yksilöintegraation kasvu viime lainmuutoksen jälkeen; se todennäköisemmin on kohdentunut muihin kuin sopeutumisvaikeuksissa oleviin oppilaisiin. Tällaiset oppilaat on hallinnollisesti siirretty kokoaikaisesti erityisopetukseen, vaikkakin he opiskelevat joko täysin kokoaikaisesti tai suurelta osin yleisopetuksen ryhmässä tukitoimenpiteiden turvin. Tämän joukon määrä on vuodesta 1998 vuoteen 2001 kasvanut yli 2,5-kertaiseksi, joskin se on edelleen vain 0,8 prosenttia koko peruskoulun oppilasmäärästä (Tilastokeskus 1999 & 2002).

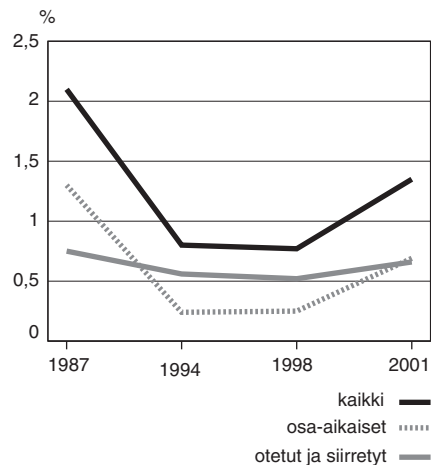
Tarkasteltaessa muutosprosentteja kahden viimeksi kuluneen tilastointivuoden välillä havaitaan huomattavia muutoksia. Sopeutumattomien kokonaismäärä on kasvanut 78,5 prosenttia ja sen osuus kaikesta erityisopetuksesta 45,5 prosenttia. Huikkeimmin on kuitenkin kasvanut sopeutumattomien osa-aikainen erityisopetus, joka on kasvanut yli 180 prosenttia ja sen osuus kaikesta osa-aikaisesta erityisopetuksesta on samalla kasvanut yli 140 prosenttia. On vaikea kuvitella, että näin suurien muutoksien taustalla olisi tosi-asiallisesti vastaavalla tavalla muuttunut oppi-

Kuvio 3. Sopeutumattomien erityisopetuksen oppilasmäärän kehitys vuodesta 1987 vuoteen 2001

Lähteet: Virtanen & Ratilainen 1996; Tilastokeskus 1989 & 1999 & 2002

Kuvio 4. Sopeutumattomien erityisopetusta saaneiden osuus kaikista peruskoulun oppilaista vuodesta 1987 vuoteen 2001, %

Lähteet: Virtanen & Ratilainen 1996; Tilastokeskus 1989 & 1999 & 2002

lasaines. Keskeinen selittäjä on erityisopetukseen – ja erityisesti osa-aikaisesti järjestettävään toimintamalliin – varattujen resurssien muutokset tarkastellulla aikavälillä. Juuri osa-aikaisen erityisopetuksen viranhaltijoiden määrä väheni 1,6 prosenttia ajanjaksolla 1990–92 ja erityisopetuksen tuntikehys pieneni samaan aikaan 4,2 prosenttia (Ihatsu & al. 1996). Lisäksi osa-aikaisen erityisopetuksen virkojen määrä vähentyi 7,5 prosenttia.

Tämä lienee vaikuttanut erityisopetuksen määrän vähenemiseen, joka nyttemmin on otettu kiinni. Tässä sopeutumattomuuden määrittelyn suhteellisuus on mahdollistanut tämän joukon erityisen tuen vähentämisen perustelun tiukempina taloudellisina aikoina, mutta samalla mahdollistanut nopean kasvun resurssien palautumisen myötä.

Pohdintaa

Tarkastellun tilastokuvan perusteella saadaan yleinen kuva peruskoulun erityisopetuksessa tapahtuneista määrällisistä muutoksista. Näiden perusteella on mahdotonta sanoa, millaisia laadullisia muutoksia kouluissa ja oppilasaineksessa tapahtui vastaavina vuosina. Selvää kuitenkin on, että ainakin sopeutumisvaikeuksista kärsiviksi määriteltujen oppilaiden osuudet vaihtelivat merkittävällä tavalla 1990-luvun lamavuosina. Onko todella niin, että huomattava osa sellaisista oppilaista, jotka olisivat olleet erityispedagogisen intervention tarpeessa, jäi tällöin ilman erityistä tukea? Mitä seurauksia tällä on voinut olla sekä luokkien oppimisilmapiiriin että kyseisten oppilaiden koulutuksen osalta? Laman vuoksi supistettujen erityisopetuspalveluiden ulkopuolelle jääneiden oppilaiden tilannetta voisi ehkä saada selvitettyä seurantalutkimuksilla, joskin erityisopetuksen niukentumisen vaikutusta on toki hankala erottaa kaikista muista laman vaikutuksista. Varmalta näyttää kuitenkin se, että erityisopetus – ja erityisesti sopeutumattomien erityisopetus – on varsin herkkä reagoimaan yhteiskunnassa tapahtuneisiin taloudellisiin muutoksiin. Käyttätymis- ja so-

peutumisvaikeuksista kärsivien erityisopetus on toiminut eräänlaisena koulumaailman resurssien barometrina: hyvinä aikoina oppilasmäärä kohoaa ja tiukkoina aikoina vain kaikkein vaikeimman oppilasaineksen erityisopetus mahdollistuu. Tämä kuvastaa erinomaisesti myös käyttäytymisongelmien määrittelyn suhteellisuutta: lievien tapausten osalta määrittelyyn vaikuttavat pitkälti opettajan ja oppilaitoksen toleranssi sekä käytävissä olevat resurssit. Jos resursseja riittää, oppilaita kyllä löytyy, mutta jollei riitä, opettajat saavat joustaa enemmän ja kasvattaa omaa toleranssiaan.

Erityisopetuksen palvelustrategiamallista (ks. Jahnukainen 1995 & 2002) käsin voidaan päätellä, että lamavuosina on pyritty turvaamaan nimenomaan kaikkein monimutkaisinta palvelua vaativan oppilasjoukon opetus ja lievemmin ongelmallisia on jätetty pelkän yleisopetuksen palveluiden varaan. Laman jälkeen on kuitenkin palattu aiemmalle, koko ikäluokan kouluttautumista tukevalle linjalle. Selvää myös on, että opettajien kannalta kaikkein kiusallisimmaksi koettu sopeutumisvaikeuksista kärsivien oppilaiden joukko on tällöin taas etunenässä erityisopetuksen resursseja jaettaessa. Erityisopetuksen profiilin vuoksi olisi tietysti toivottavaa, että erityispedagogisen toiminnan luonteessa korostuisi mahdollisimman paljon kuntoutuksellinen näkökulma kontrolloivan ja koulun kurinpitäjärjestelmää vastaavan funktion (Kivinen & al. 1985) sijaan. Erityisopetuksen perimmäinen luonnehan on toki erilaisten oppilaiden yksilöllisen opetuksen järjestäminen, ei opettajille mukavampien työolojen järjestäminen, vaikkakin hyvinä taloudellisina aikoina molemmat funktiot lienevät mahdollisia.

TIIVISTELMÄ

Markku Jahnukainen: Laman lapset? Peruskoulussa erityisopetusta saaneiden oppilaiden osuuksien tarkastelua vuodesta 1987 vuoteen 2001

Oppivelvollisuuskoulun laajennuttua koko ikäluokan kattavaksi yhtenäiskouluksi erityisopetuksen funktio on korostunut sekä pedagogisen eriyttämisen, kuntoutuksen että kontrollin välineenä. Keskeinen määrällinen kasvu tapahtui jo 1970- ja 1980-luvulla. Verrattaessa muutoksia 1980-luvun lopun oppilasmäärissä sekä yleisellä tasolla että erityisesti tarkastelemalla

käyttätymisen ja sopeutumisen ongelmien vuoksi erityisopetuksessa olleiden oppilaiden määriä havaitaan, että lamavuosina tämä tukitehtävä oli huomattavasti vähäisemmässä käytössä kuin ennen lamavuosia ja niiden jälkeen. Voidaan kysyä, missä määrin oppilaiden oikeus saada erityistä tukea on tällöin toteutunut? Toisaalta sopeutumisvaikeuksien määrittelyn yleisluonteisuuden vuoksi voidaan esittää, että vaihtuvien resurssien maailmassa osa-aikaisesti järjestettävä sopeutumattomien erityisopetus voi olla tärkeämpi opettajien työrauhan kuin oppilaan oppimisen tuen kannalta.

KIRJALLISUUS

- IHATSU, MARKKU & RUOHO, KARI: Erityisopetus peruskoulussa. S. 91–108. Teoksessa: Jahnukainen, Markku (toim.): Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa. 11., täysin uudistettu painos. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 2001
- IHATSU, MARKKU & HAPPONEN, HEIKKI & RUOHO, KARI: Osa-aikaisen erityisopetuksen tila ja muutokset. S. 208–229. Teoksessa: Blom, Heikki & Laukkanen, Reijo & Lindström, Aslak & Saresma, Ulla & Virtanen, Pirkko (toim.): Erityisopetuksen tila. Arviointi 2/96. Helsinki: Opetushallitus, 1996
- JAHNUKAINEN, MARKKU: Erityisopetuksen tuloksellisuus ja palvelustrategiamalli. Teoksessa: Jussila, Juhani & Rajala, Raimo (toim.): Rajojenylityksiä: monipuolistuva kasvatustutkimus tieteiden kentässä. Kasvatustieteellisiä julkaisuja C 10: Katsauksia ja puheenvuoroja. Lapin yliopisto, 1995
- JAHNUKAINEN, MARKKU: Erityisopetuksen tarve ja järjestäminen ammatillisessa koulutuksessa 2000-luvulla. Ammatikasvatuksen aikakauskirja 4 (2002), 24–33
- JAHNUKAINEN, MARKKU & KORHONEN, ANU: Integration of students with severe and profound intellectual disabilities into the comprehensive school system: teachers' perceptions of the education reform in Finland. *International Journal of Disability, Development and Education* 50 (2003), 169–180
- KARPPANEN, P. & STRANIUS, K.: Osa-aikaisen erityisopetuksen tarve- ja saatavuuskartoitus. Vantaan kaupungin monisteita, 1998
- KAUPPILA, JUHA: Sukupolvet, koulutus ja oppiminen: tulkintoja koulutuksen merkityksestä elämäntulon rakentajana. Kasvatustieteellisiä julkaisuja n:o 78. Joensuun yliopisto, 2002
- KIVINEN, OSMO & RINNE, RISTO & KIVIRAUMA, JOEL: Koulun käytännöt: koulutussosiologinen tarkastelu. Kasvatustieteiden laitoksen julkaisuja A:105. Turun yliopisto, 1985
- KIVIRAUMA, JOEL: Erityisopetus ja suomalainen oppivelvollisuuskoulu vuosina 1921–1985. Kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja A:120. Turun yliopisto, 1989
- KIVIRAUMA, JOEL: Erityisopetuksen historialliset kehityslinjat Suomessa. S. 23–33. Teoksessa: Jahnukainen, Markku (toim.): Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa. 11., täysin uudistettu painos. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 2001
- KORHONEN, ANU: Vaikeimmin kehitysvammaisten harjaantumisopetus (EHA2) koulutoimessa ja vaikeimmin kehitysvammaisten oppilaiden opettajien käsitykset inklusiosta ja integraatiosta. Syventävien opintojen tutkielma. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteen laitos, 1999
- KUORELAHTI, MATTI: Sopeutumattomien luokkamuo-toisen erityisopetuksen tuloksellisuus. *Jyväskylän studies in education, psychology and social research* 169, 2000
- KUUSELA, JORMA & HAUTAMÄKI, JARKKO & JAHNUKAINEN, MARKKU: Mitä, milloin ja kenelle? Erityisopetuksen virrat ja oppilaat. S. 137–174. Teoksessa: Blom, Heikki & Laukkanen, Reijo & Lindström, Aslak & Saresma, Ulla & Virtanen, Pirkko (toim.): Erityisopetuksen tila. Arviointi 2/96. Helsinki: Opetushallitus, 1996
- MOBERG, SAKARI: Leimautuminen erityispedagogiikassa. Nimikkeisiin apukoululainen ja tarkkailuluokkalainen liittyvät käsitykset ja niiden vaikutus hypoteettista oppilasta koskeviin havaintoihin. *Jyväskylän studies in education, psychology and social research* 39, 1979
- MOBERG, SAKARI: Erityisopetuksen ja yleisopetuksen integraatio opettajien silmin. S. 136–161. Teoksessa: Ladonlahti, Tarja & Naukkarinen, Aimo & Vehmas, Simo (toim.): Poikkeava vai erityinen? Erityispedagogiikan monet ulottuvuudet. Juva: Atena, 1998
- RUOHO, KARI & IHATSU, MARKKU & KUORELAHTI, MATTI: Käyttäytymishäiriöiset lapset ja nuoret. S. 249–265. Teoksessa: Jahnukainen, Markku (toim.): Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa. 11., täysin uudistettu painos. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 2001
- SEPPOVAARA, RIITTA: Kerran tarkkislainen – aina tarkkislainen? Historiallis-prospektiivinen tutkimus oppilaiden ESY-urasta Espoossa lukuvuosina 1977–94. Tutkimuksia 192. Helsingin yliopisto, Opettajankoulutuslaitos, 1998
- TILASTOKESKUS: Erityisopetus 1987–88. Tilastokeskuksen raportteja (KO) 6. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1989
- TILASTOKESKUS: Oppilaitostilastot 1999. Koulutus 1999: 6. Helsinki 1999
- TILASTOKESKUS: Peruskoulut 2001. Erityisopetus 20.9.2001. Helsinki 2002
- VIRTANEN, PIRKKO & RATILAINEN, KAISA: Erityisopetuksen järjestäminen peruskoulussa ja lukiossa lukuvuonna 1994–1995. S. 53–64. Teoksessa: Blom, Heikki & Laukkanen, Reijo & Lindström, Aslak & Saresma, Ulla & Virtanen, Pirkko (toim.): Erityisopetuksen tila. Arviointi 2/96. Helsinki: Opetushallitus, 1996.